

Настенко Денис Юрійович,
студент гр. МзП-1.17
Науковий керівник: Олійник А.Ю.,
к.ю.н., проф., професор кафедри
приватного та публічного права
факультету підприємництва та права
Київського національного університет
технологій та дизайну, м. Київ, Україна

УДК 342.7

ПОНЯТТЯ І СИСТЕМА ПРИНЦИПІВ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА

Вступ. Проблема принципів цивільного процесу займає одне з визначальних місць в науці цивільного процесуального права. Особливої актуальності це питання набуває в умовах реформування цивільного процесуального законодавства. У нормотворчій діяльності принципи цивільного процесуального права впливають на зміст норм, що регулюють цивільне судочинство, сприяють систематизації цивільного процесуального законодавства, виявленню і виключенню з нього норм, що дисонують з системою цивільного процесуального права. У практиці правозастосування принципи цивільного процесу визначають загальні підходи у здійсненні правосуддя, сприяють правильному розумінню і тлумаченню норм процесуального права, становлять основу застосування аналогії права. Принципи слугують базою для напрацювання теоретичних концепцій будь-якої галузі права, у тому числі цивільного процесуального права. Враховуючи актуальність проблеми, не є дивним, що питання принципів цивільного процесу викликає незмінний інтерес вчених, які займаються дослідженнями в галузі цивільного процесуального права. Проблематиці принципів цивільного процесуального права присвятили свої роботи такі вчені як А.В. Андрушко, В.С. Букіна, М.А. Гурвич, О.В. Немировська, М.П. Омельченко, І.М. Резніченко, В.М. Семенов, Г.П. Тимченко, Н.О. Чечина, О.В. Шутенко, К.С. Юдельсон та ін. Формулювання завдання дослідження. Однією з найбільш недосліджених і суперечливих є проблема системи принципів цивільного процесуального права. У науковій літературі відсутня єдність поглядів щодо поняття системи принципів, немає опису статичної і динамічної структури системи, не досліджені складні процеси, які відбуваються всередині системи при взаємодії принципів, не вирішене питання про місце і роль кожного з принципів у рамках їх загальної системи, не вирішено багато проблемних питань, які пов'язані з недоліками реалізації вимог системи принципів на різних стадіях цивільного процесу. Саме викладене вище і зумовило дослідження означеної теми.

Основний матеріал. Для початку викладемо не велику кількість матеріалу по основній темі наукової статті. Процесуальне право –

сукупність норм системи права, що безпосередньо регулюють суспільні відносини і сукупність галузей права, в яких основний акцент робиться на порядок захисту порушеного права в судових органах.

Процесуальне право нерозривно пов'язане з матеріальним правом. Їх можна розглядати як юридичні категорії, що виражають єдність двох сторін правового регулювання: безпосередньої юридичної регламентації суспільних відносин і процесуальних форм судового захисту цих відносин.

Галузі процесуального права входять до публічної частини права, і процесуальні відносини існують за наявності суб'єктів влади.

Норми галузей матеріального права спрямовані на регулювання суспільних відносин в їх дійсному існуванні. Процесуальна процедура – це порядок реалізації матеріальних прав, коли ці права оспорується або порушуються, тобто для застосування і відновлення порушених прав необхідна певна процедура.

Отже, процесуальне право виникло як необхідність реалізації (шляхом захисту) норм матеріального права [1, с. 96–100].

Процесуальні норми (норми процесуального права) називають вторинним (по відношенню до матеріально-правових норм) регулятором суспільних відносин [2, с. 312]. Окремі галузі процесуального права: а) цивільно-процесуальне право; б) господарсько-процесуальне право; в) кримінально-процесуальне право; г) адміністративно-процесуальне право; р) конституційно-процесуальне право; д) право, що регулює третейський процес; е) міжнародне процесуальне право [3, с. 171–179].

Як відомо, будь-яке явище характеризується в залежності від того що покладено в його основу. Тому перш ніж говорити про сутність цивільного процесу взагалі чи окремі його моменти, необхідно з'ясувати наскільки міцним є його базис. Зрозуміло, що перед громадськістю постійно постає невпинна проблема принципів. Адже саме вони є «зразком» та «еталоном» навколо якого повинні будуватися норми в галузі цивільно-процесуального провадження. Як відомо латинське значення слова «принцип» (*principium*) тотожне термінам «основа», «початок», «керівна ідея», і це не випадково, так як саме принципи покликані визначити фундаментальні цінності цивільного процесу. Проте, все ж у працях різних авторів можна відшукати до 40 різноманітних дефініцій поняття «принцип» [4, с. 12]. Існуюча різноманітність поглядів поняття і сутність принципів в теорії цивільного процесуального права пояснюється насамперед тим, що: 1) у Цивільному процесуальному кодексі України, не дано поняття принципів правосуддя; 2) кожен процесуаліст намагається дати власне поняття принципу, охарактеризувати його сутність, визначити особливості; 3) принцип цивільного процесу є досить складним і багатоаспектним явищем, а тому сформулювати універсальне визначення, у якому дати вичерпний перелік його особливостей дуже важко [5].

Так, за твердженнями багатьох вчених, невиконання приписів процесуальних норм, які містяться у процесуальному законодавстві та

ґрунтуються на конституційних засадах судочинства (ст. 129 Конституції України [6]) і недодержання хоча б однієї із засад цивільного судочинства, визнається безумовною підставою скасування судових рішень. З цього постає питання чи є система принципів цивільного процесу насправді досконалою та реально дієвою? Так, під час вивчення цього питання, можна прийти до певного висновку, що цю проблему можна розглядати із двох сторін; загальної та конкретної. Якщо говорити про конкретику даного дослідження, то слід звернути увагу на наявність недоліків у більшості принципів цивільного процесу. Зважаючи на чисельність таких принципів, які являють собою досить об'ємну систему, обмежуємося найпровіднішими для даної галузі. Першим вдалим прикладом цього виступає принцип змагальності. Суть даного принципу, у своєму звичайному уявленні, полягає у тому, що правовий спір ведуть між собою дві сторони – позивач і відповідач. Але, слід звернути увагу, що законодавчо визначення терміну «змагальність» не існує. І тому погляди науковців у цьому плані іноді розходяться. Як зазначає професор В.П. Півненко, змагальність – не засада судочинства, а лише гарантія реалізації принципу всебічного, повного і об'єктивного дослідження справи у суді [7, с. 98]. При цьому, правознавець В.М. Семенов взагалі заперечує наявність принципу змагальності як самостійного, і відносить його як складову частину принципу рівності сторін в умовах змагальної форми судочинства [8, с. 27]. Та все ж, більшість науковців дотримуються міркування, що змагальність – це встановлена законом можливість реалізації та практична реалізація наданих їм процесуальних прав при безумовному виконанні покладених на них процесуальних обов'язків на всіх стадіях судового процесу за участю компетентного суду [9, с. 51]. Проте, таке визначення також не є досконалим, адже даний принцип реалізується не на всіх стадіях та не в усіх провадженнях цивільного судочинства. Саме в такому обмеженому застосуванні проявляється його недолік. Яскравим прикладом, виступає наказне провадження, яке є спрощеною процедурою захисту порушеного права. Або ж якщо взяти заочний розгляд справи, який взагалі можливий за відсутністю хоча б однієї сторони. Також слід звернути увагу на те положення, що в Законі України «Про судоустрій та статус суддів» принцип змагальності цивільного судочинства знайшов своє закріплення. При цьому зовнішнє спрощення процедури розгляду справ може виявитися не зовсім вдалим, так як у цьому Законі пропонується збільшити за рахунок скорочення багатьох процесуальних строків, що в свою чергу може негативно вплинути на якість цивільного судочинства. Не менше питань викликає принцип диспозитивності [10]. Даний принцип тісно взаємопов'язаний з попереднім принципом змагальності. Ст. 11 Цивільного процесуального кодексу України [5], вперше закріпила даний принцип в окремій нормі. Але, знову таки, законодавчо поняття цього принципу також не закріплено, тому серед вчених не існує єдиного підходу як до визначення принципу диспозитивності, так і до розуміння змісту цього принципу,

визначення суб'єктного складу та меж дії диспозитивності у цивільному процесі, визначеного обсягу повноважень сторін та третіх осіб, які беруть участь у справі. Часто принцип диспозитивності також розглядають з теоретичної точки зору: «теорія вибору», «теорія розпорядження» та «теорія руху» [11, с. 305–311]. Стверджується, що зміст цього принципу полягає у наданні сторонам, іншим особам, які беруть участь у справі, можливості вільно здійснювати і розпоряджатись матеріальними правами щодо предмета спору та процесуальними засобами їх захисту. Недоліком є те, що дія принципу диспозитивності на стадії апеляційного оскарження звужена, порівняно із судом першої інстанції. Це стосується: а) неможливості оскарження рішень суду першої інстанції, постановлених у справах з виборчих та адміністративно-правових відносин; б) апеляційному оскарженню підлягають тільки ті ухвали суду першої інстанції, які чітко визначені в законі. Також спостерігається обмежена дія даного принципу і при наказному провадженні. Принцип об'єктивної істини також являє собою яскравий приклад даної проблематики. Зважаючи, знову-таки, на відсутність нормативного закріплення даного принципу, найбільшим пов'язаним з цим недоліком виступає відсутність як самого єдиного його визначення, так і єдиного його змісту. Під час практичної діяльності, даний принцип називають по-різному: «судової», «юридичної», «формальної» істини» [10, с. 53–54]. І тому в залежності від його назви, по-різному буде трактування його змісту.

Таким чином відсутність єдиної назви призводить і до відсутності єдиного змісту, а отже і розуміння. У результаті чого, неправильне розуміння може потягнути за собою неправильне його застосування, що в свою чергу відіб'ється на судовому рішенні. Безперечно, на прикладі розглянутих вище принципів, можна дійти висновку, що кожен принцип має певні недоліки як у своєму змісті, так і в застосуванні. Якщо говорити про загальну сторону дослідження, то слід звернути увагу на наявні недоліки усієї системи принципів цивільного процесу.

Так, суттєвою ознакою принципів цивільного процесу є їх нормативний характер. Тобто, кожен принцип без винятку повинен бути закріплений у законі. Але, ч. 4 ст. 129 Конституції України передбачено, що законом можуть бути передбачені та визнані й інші засади судочинства [6]. Тому, відсутність у законодавстві чіткого визначення принципів цивільного процесу вплинуло на формування їх поняття у науці цивільного процесуального права. Така пасивність законодавця з цього приводу та занадто велика активність науковців, призвела до існування дисбалансу у даному питанні.

Так, по-перше, у законодавстві принципи цивільного судочинства можуть бути закріплені викладенням їх короткого змісту (ст. 11 Цивільного процесуального кодексу принцип диспозитивності), закріплення їх змісту у декількох статтях (ст. ст. 10, 57, 58, 60 Цивільного процесуального кодексу принцип змагальності), або ж взагалі лише

впливати з аналізу законодавства (принцип об'єктивної істини) [5]. Таке, їх хаотично-нормативне визначення, призводить лише до руйнування стереотипів існування принципів як єдиної узгодженої системи: можливо принципи теоретично та практично являють собою такого роду систему, але нормативне закріплення її дало б змогу уявляти таку систему цілісною.

По-друге, відсутність нормативного визначення принципів призводить до різного трактування їх поняття, змісту, що призводить до неоднозначного їх розуміння.

По-третє, як відомо принципи це не лише ідеологічна, а й історична категорія, яка здатна швидкоплинно мінятися. А тому серед науковців виникають дискусії щодо необхідності включення все нових та нових ідей та засад, претендуючих на фундаментальні. Саме через нормативну невизначеність системи принципів цивільного процесу, науковці по-різному визначають чисельність принципів, що й мають формувати таку систему.

По-четверте, досить вагомим для процесу є співвідношення та розмежування двох близьких одне до одного категорій: принципів та аксіом цивільного судочинства. Одні науковці ототожнюють їх, другі вважають що спочатку принципи створювалися у вигляді аксіом, а інші розмежовують як два різні поняття. Схожість же між правовими аксіомами і правовими принципами полягає в тому, що правові принципи будуються з урахуванням правових аксіом, оскільки вони відображають не тільки економічні, політичні, але і моральні засади суспільства. Тому, нормативне закріплення системи принципів цивільного судочинства дало б змогу чітко розмежовувати ці дві категорії між собою.

Висновки.

На підставі вище зазначеного можна зробити висновок, що необхідно законодавчо визначити систему принципів цивільного процесу. Найефективніше цю ідею можна реалізувати шляхом закріплення такої системи принципів в окремому розділі Цивільного процесуального кодексу України, яка б дозволила визначити якісну та кількісну сторону принципів, що складають дану систему. Під якісною стороною цього нововведення можна вбачати необхідність чіткого визначення поняття та змісту принципів, що дало б змогу правильного та однозначного їх розуміння. Кількісна сторона ж характеризувала б чисельність принципів та їх чіткий перелік, що дало б змогу ефективніше застосовувати їх, виключаючи при цьому можливість помилки. Таке незначне, на перший погляд, вдосконалення цивільного процесу насправді слугувало б значним надбанням. Також, хотілось надати власне визначення принципів та системи цивільного процесуального права. Принципи цивільного процесуального права – визначають основні форми діяльності суду та інших учасників процесу в цивільних справах, а їх порушення, як правило, призводить до зміни судових рішень. Система цивільного процесуального права – це сукупність цивільних процесуальних норм, що регулюють судочинство з цивільних справ, і об'єднаних предметом правового регулювання.

Список використаних джерел:

1. Миколенко О. І. Категоріальний апарат науки адміністративного процедурного права / О. І. Миколенко // Право і суспільство. – 2010. – № 3.
2. Кузьменко О. В. Адміністративний процес у перегляді права: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук / О. В. Кузьменко. – К., 2006.
3. Миронюк Р. В. Поняття та зміст адміністративно-деліктного процесу / Р. В. Миронюк // Науковий вісник Запорізького юрид. ін-ту Дніпроп. держ. ун-ту внутр. справ: зб. наук. праць. – 2011. – № 3.
4. Демин В. Н. Принцип как форма научного познания: учебник / В. Н. Демин. – М.: Изд-во МГУ, 1976. – 370 с.
5. Цивільний процесуальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 40–42. – с. 492.
6. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 2016. – № 28. – с. 532.
7. Гражданский процесс: учебник / под ред. проф. М. К. Треушникова. – М.: Новый Юрист, 1998. – 512 с.
8. Гражданский процесс: учебник / под ред. проф. В. В. Комарова. – Х.: Одиссей, 2001. – 704 с.
9. Про судоустрій та статус суддів: Закон України від 07.07.2010 № 2453-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 40–45. – с. 529.
10. Воронов А. Ф. Эволюция принципа объективной истины в гражданском процессе / А. Ф. Воронов // Законодательство. – 2004. – № 11. – С. 53.
11. Неклеса Ю. В. Принцип диспозитивності цивільного процесуального права: проблеми дефініції / Ю. В. Неклеса // Форум права. – 2010. – № 3. – С. 305–311.

Науменко Тетяна Святославівна,
студентка гр. МзП-18

Науковий керівник: Олійник А.Ю.,
*к.ю.н., проф., професор кафедри
приватного та публічного права
факультету підприємництва та права
Київського національного університету
технологій та дизайну, м. Київ, Україна*

УДК 340.021

КЛАСИЧНА ДОКТРИНА АЛЬБЕРТА ДАЙСІ «RULE OF LAW» ТА ДОКТРИНА ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА В УКРАЇНІ: ПОРІВНЯЛЬНО ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

Вступ. Актуальність розгляду даної тематики зумовлюється потребою в забезпеченні дієвого механізму реалізації принципу верховенства права, який би гарантував дотримання законності та панування правого духу в